

D. Tóth Judit – Papp György (szerk.):

Az egyházatyák a reformáció és az ellenreformáció korában.

*Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság XVIII. konferenciáján
elhangzott előadások szerkesztett változataiból.*

Studia Patrum VIII. A Magyar Patrisztikai Társaság kiadványai.

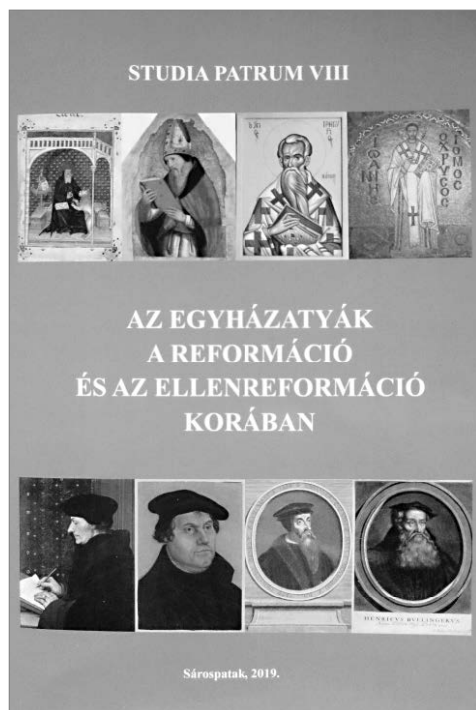
Hernád Sárospatak 2019. ISBN 978-615-5787-08-9, 193 old.

A Magyar Patrisztikai Társaság 2001-es alapítása óta feladatának tekinti az egyházatyák tanításának és általánoságban az ókori kereszténység történetének, írott és tárgyi kultúrájának tudományos szintű kutatását és megismertetését, s ennek érdekében rendszeresen szervez konferenciákat a kutatások eredményeinek bemutatására. A társaság Sárospatakon rendezte 2017-es konferenciáját, s az év jeles évfordulója előtt tisztelegve a reformáció (ellenreformáció/katolikus megújulás) és az egyházatyák kapcsolatát választotta vezértémájául.

Mint minden korábbi konferencia anyagát, ezt is igényes kiadásban publikálták 2019-ben a Hernád Kiadónál. A kötet egyben a Studia Patrum sorozat VIII. kötete, és a szerkesztési munka D. Tóth Judit és Papp György áldozatos fáradozásának eredménye.

A kötet méltó tisztelgés az 500 éves reformáció előtt, hiszen tudjuk, hogy a protestáns vallási reform komoly érdeklődést tanúsított a korai egyházi irodalom iránt, ami szerencsés módon megfelelő visszhangra talált katolikus oldalon is, és a kora újkorban lendületet adott a patrisztikus irodalom iránti érdeklődés megerősödésének.

A közlemények sorát Takács László *A protestantizmus első századának szent Jeromos-kritikája* című tanulmánya nyitja (12–21. old.), amelyben Márkfi Samu

pannonhalmi bencés szerzetes *Hitkeltelyek* címmel közölt munkájából kiindulva, sorra veszi a nevesebb protestáns teológusok (Luther Márton, Johann Georg Rosenmüller, Henrik Nicolai Clausen, Ernst Friedrich Karl és Georg Hieronymus Rosenmüller) Jeromos-kritikáját, amelynek az a végkövetkeztetése, hogy „Jeromos megítélése a protestáns teológusok körében kezdettől hullámozó volt” (13–14. old).

A szerző igazi filológusként nyúl vissza a Jeromos-kritika protestantizmus előtti korszakához. Erasmus az,

aki összegezi a Jeromossal kapcsolatos humanista kritikákat, és vissza is utasítja ezeket. Luther kritikájában fontos helyet foglalnak el az egyházatya keresztény életre vonatkozó tanításai, amelyeket helytelenít elsősorban azok túlzottan aszketikus indíttatásai miatt például a házasság vonatkozásában. Mindezek mellett komolyabb, exegetikus fogantatású kritikával is illette Jeromost, például a *caro* szó értelmezése kapcsán (17. old.). Kálvin János Jeromos-kritikája filológiai és exegetikai jellegű, és Mózes könyvéhez írt kommentárjában *deliriának* nevezi Szent Jeromos értelmezéseit (19–20. old.).

Nagyon izgalmas témát boncolgat Itzés Gábor közleménye „...*inter episcopos Galliae haud dubie sanctissimus*”. *Szent Márton hivatkozások Luthernél* című előadása (22–47. old.). E munka annál is jelentősebb, mivel a téma méltatlanul alulreprezentált a szakirodalomban. Pedig – amint a tanulmány szerzője állítja – „Mártonban nem szűkölködik a Luther-korpusz” (22. old.). Tény és való, hogy a 70 szöveghely egyáltalán nem jelentéktelen a még oly terjedelmes korpusz tekintetében sem. Luther prédikációinak gyakori szereplője volt ez a népszerű szent, aki nem mellesleg éppen a nagy reformátor névadója is. A pannóniai származású püspök megítélése sem egyértelmű, hiszen hol a késő középkori elvetemült szentkultusz kritikájának mintapéldánya, hol pedig az ókori püspök nagy generációjának neves tagjaként szerepel Luthernél. Azonban Tours püspökének legendás történetei nélkülözhetetlen elemei voltak retorikai példatárában. Mindez nem előzmény nél-

küli a prédikációirodalomban, és még a nagy reformátor sem tudta függetleníteni magát a legendáriumok népszerűségétől, amely még igen elevenen élt a korabeli kulturális milióban. Itzés Gábor azonosította Luther forrásait, de ugyanakkor rámutat arra is, hogy rendkívül nagy szükség lenne egy olyan alapos munkára, amely elemzi Luther forráshasználatát.

A kora keresztyén írókra, mint megkérdőjelezhetetlen tekintélyekre való hivatkozás nem idegen Kálvin *Institutió*-jától sem. Papp György *Kálvin és az Egyházatyák, nők és a keresztelési jog* címmel közölt tanulmánya éppen ennek nyújtja egyik bizonyosságát (48–63. old.). Kálvin szerint csak a felszentelt lelkészek keresztelhetnek, a nőknek pedig szigorúan tilos elvégezniük ezt a szertartást. A szerző éppen Tertullianusnál véli felfedezni Kálvin János ezen alap-tételének forrását, és meggyőzően érvel amellelt, hogy bár magalapozott érvek – például a szó szerinti egyezés – alapján a *De virginibus velandis* IX, 1-et tekinthetjük a kálvini hivatkozás forrásának, a *De Baptismo* XVII. vizsgálata sem zárható ki a kálvini *Institutio* tételének értelmezéséből. Szalamiszi Epiphániosz szintén ott szerepel a hivatkozott tekintélyek között, aki a nők markionitáknál gyakorlatban lévő keresztelési jogát kritizálja. Papp György helyesen mutatja ki, hogy Kálvin valójában nem az eredeti görögöt, hanem a latin szöveget használta, de ez nem zárja, ki hogy ne olvasta volna az eredeti görögöt is. A hirtelen bekövetkező végszó (*Kálvin és Bullinger ógyházi hivatkozásainak összehasonlítása*) tágabb kontextusba helyezi Tertullianus és Epiphániosz tanúságtételét. A két svájci

reformátor forráshasználatának elemzése számos különbséget is feltár, de mindezek ellenére egy dologban megegyeznek: a keresztséget csak felszentelt pap szolgáltathatja ki.

A kálvini hermeneutika témaköréhez tartozik a következő tanulmány is, amelyben Czentrár Simon Augustinus és Kálvin hermeneutikáját hasonlítja össze. A tanulmány címe: *Hasonlóságok és különbségek Ágoston és Kálvin János hermeneutikájában* (64–84. old.).

Kálvin és a korai egyházatyák kapcsolatának kutatása egyfajta reneszánszát éli a posztmodern korban. Elég csak Irena Backhus, a neves svájci kutató 2009-es monográfiájára gondolnunk. Czentrár Simon munkája is ehhez a vonalhoz kapcsolható, és bár nem egyszerű egy disszertációt is kitévő témát rövid tanulmányban összegezni, mégis szerencsésen teljesíti a feladatot. Bár a kálvini hermeneutika meglehetősen összetett, a szerző alapos szakirodalmi ismeretekről tanúskodó munkája meggyőzően állítja: „[Ágoston] Nélkülözhetetlen szerepet játszott Kálvin hermeneutikai szemléletének formálásában” (83. old.).

D. Tóth Judit a hermeneutikai kutatás kiemelkedő egyénisége, aki egyben Nüsszai Szent Gergely műveinek kiváló ismerője is. Ezért nem meglepő, hogy *A Nagy Szent Baszileiosznak tulajdonított 38. levél kora újkori recepciója* (Nüsszai Szent Gergely: *Ad Petrum* [fratrem] *De differentia essencie et hypostaseos*) című munkája (85–102. old.) szintén kapcsolódik a keleti egyházatyához, hiszen jóllehet a címben említett 38. levél szerzősége mind a mai napig vitatott, a kutatók többsége Nüsszai

Szent Gergely szerzősége mellett tör lándzsát. A modern kor tudományos vitáinak szakirodalmi dokumentálása után kora újkori kiadások tükrében próbálja felvázolni a levél szerzőségének szövevényes alakulását. Kiemeli azt a fontos szerepet, amelyet a *független* bázeli könyvkiadás játszhatott abban, hogy az ominózus levél 1562-ben először jelenjék meg Gergely neve alatt az Arnoldus Brickmannus nyomdájában napvilágot látott *Opera omnia* kiadásában. Amint a szerző többször is hangsúlyozza, fontos célkitűzése, hogy ezzel a tanulmányával további kutatási pászmákat javasoljon. Ezeket meg is fogalmazza következtetéseiben, majd a publikáció forrásanyagában további segítséget is nyújthat az érdeklődők számára.

Pásztori-Kupán István az 1576-ban elfogadott *Confessio Helvetica Posterior* kapcsán olyan műfaji tisztázásokra is vállalkozik *Az ógyházi zsinatok száma és tekintélye a Második Helvét Hitvallásban* című tanulmányában, mint az egyetemes zsinat fogalmának pontosabb meghatározása (103–114 old.). Részletes vizsgálatának eredményeként azt emeli ki, hogy bár a reformátorok több területen is éltek a bibliai megalapozottságú korrekcióval, az ökumenikus zsinatok *sola Scriptura* elv szerinti újrászámozását nem vállalták fel, felvállalva a népszerűtlenség átkát is. Ezt pedig elsősorban a reformációval rokonszenvező világi vezetőkkel való súrlódás elkerülése érdekében tették. Ugyanilyen tapintatosan krisztológiai nézeteikben sem követték a problematikus besorolású 553-as zsinat végzéseit.

A reformáció központi vallási narratívái között fontos helyet foglalt el a korai keresztény egyház és protestáns egyházak kontinuitáseleme. A wittenbergi lutheránus teológusok talán éppen ebből a megfontolásból próbáltak szövetségest keresni a keleti egyház pátriárkájának személyében. Geréby György a II. Jeremiás konstantinápolyi pátriárkával folytatott levelezést bemutató írásában („*Ez tehát az igazi egyetemes hit, tanítás és vallás, amelyben semmiféle újdonság nincsen.*” *A wittenbergi lutheránus teológusok és II. Jeremiás konstantinápolyi pátriárka levélváltása*; 115–126. old.) továbbfűzi a gondolatot, és a fentiek mellé – nem alaptalanul – helyezi az „ellenségem ellensége” elvet is. A baráti közeledésnek szánt levélváltás valójában udvariassági formulákkal teletűzdelt, igen kemény vallási vita, amelynek egyik lényeges eleme a *Confessio Augustana* 28 pontból álló konstantinápolyi kritikája. Az eredményesnek semmiként nem mondható levélváltás lezárása már nem annyira udvarias, mint a levelezés kezdeti stádiumában. (A pátriárka a harmadik levélben a Tit 3,1-re hivatkozva rekeszti be a vitát). Amint Geréby György több alkalommal is kiemeli, a legfontosabb és a legalapvetőbb kérdésről szól, jelesül a tradícióhoz való viszonyról.

Adamik Tamás: *Egyházatyák Pécseli Király Imre Bevezetés a retorikába című művében* (127–135. old.). A magyar retorikakutatás doyenje, Adamik Tamás érdeklődési területének megfelelően a református Pécseli Király Imre retorikájának elemzése kapcsán emeli ki, hogy a ciceroniánus *Bevezetés a retorikába* többször, mintegy 20 alkalom-

mal hivatkozik az egyházatyákra. Túlnyomó részt a nyugati egyházatyák irodalma van reprezentálva, a görög egyházatyák közül név szerint egy fordul elő, az Aranyszájú Szent János; egyet pedig, Eusebioszt, a cikk szerzője azonosított. Mindez arra enged következtetni, hogy 16–17. század fordulóján a művelt magyar protestáns közeg igen átfogó patrisztikus ismertekkel rendelkezett.

Hogyan látta Mózes az Úr hátát? – erre keresi a választ Somos Róbert tanulmánya, amelynek alcíme: *Az exodus 33,23 patrisztikus értelmezései* (137–147. old.). Az ominózus részletet az Exodus egyik perikópájában olvashatjuk (33,21–23). Az adott szöveghely pontos értelmezése filológiai és teológiai szempontból egyaránt kérdéses. Rövid traduktológiai kérdések ismertetése után a tanulmány szerzője részletes teológiai elemzést végez, és a válaszkeresésben a gnosztikusoktól a kappadókiai egyházatyákig veszi sorra az értelmezések lehetőségét.

Kendeffy Gábor *Az ember, a bűn és a semmi Szent Ágostonnál* című tanulmányában a nyugati egyházatyá antropológiájának két egymással összefüggő gondolatára világít rá (148–161. old.). Az első gondolat szerint „az ember magában hordozza a semmiből teremtettséget, sőt valamiképpen magát a semmit”. A második gondolat szerint pedig „az ember-volt elsősorban negatívan jellemezhető, mint az *isteni* ellentettje” (148. old.). Miután a szerző részletesen bemutatja az első bűn lényege-sebb szent ágostoni értelmezéseit, az egyházatyá *De civitate Dei*; *Confessiones*; *De libero arbitrio*; *De immortalitate animae*

műveiből vett szöveghelyek alapján értelmezni a bevezetőben megjelölt két gondolatot. Az alapos vizsgálódás után pedig erre a következtetésre jut: „Az egyházatya szerint ott van bennünk – ott volt már az első emberpárban is – az, ami nem szubsztancia, ami nem a teremtett lényünkhöz tartozik, hanem amely a mi kizárólagos tulajdonunk, semmiből teremtettségenk öröksége: a rossz akaratra való képesség. Önmagunkban hordozzuk a semmit, innen pedig a fogyatkozásra/elpártolásra való képességet. Ezért volt tragikus döntés az ember részéről, hogy Isten helyett önmagát tekintette kiindulópontnak. Ágostonnak az ember semmiségéről alkotott felfogásából következik, hogy élesen ellentétbe állítja egymással azt, ami sajátosan mi vagyunk, és azt, amit Istennek köszönhetünk.” (160. old.)

A Dunántúl Kr. u. 4. századi emléksanyagának külön színfoltja az a néhány ládikaveret, amelyen vegyesen találunk egymás mellett mitológiai és bibliai ikonográfiai elemeket (*Mitológiai és bibliai alakokkal díszített ókeresztény ládaveretek értelmezési problémái*, 162–174. old.) Nagy Levente, aki a leletanyag kiváló ismerője, négy veret (császári ládika, szentendrei ládika, intercisai Orpheusz-ládika és gorgófejes ládikák) részletes bemutatásával kapcsolódik a kötet ta-

nulmányaihoz. A munka izgalmas része a szélesebb kontextusban végzett elemzés. A szerző kiemeli a pannóniai jellegzetességeket, ugyanakkor igyekszik feltárni a veretek tágabb (galliai és germán) kapcsolatrendszerét is. Kiemelném a részletes képanyagot, amelyek egyben a tanulmány állításainak meggyőző bizonyítékai is (188–192. old).

A kötet zárásaként Ál-Areopagita Szent Dénes *De divinis nominibus* című fő művének IX. részéből készített, bevezetővel és kommentárokkal ellátott műfordítását olvashatjuk (*Ál-Areopagita Szent Dienes: Isten nevei IX. Fordítás, bevezetés magyarázatok*, 175–186. old.) A Vassányi Mikós által készített fordítás bizonyítéka annak, hogy még bőven van munka a patrisztikus kutatók terén, és a tudós társadalom még jó néhány fordítással adós.

Mindent egybevetve az olvasó egy igen széles spektrumú, komoly tudományos munkát felmutató kötetet vehet a kezébe, amely megvilágítja az ókeresztény egyház és a reformáció (kevésbé az ellenreformáció/katolikus megújulás) korának szellemi kapcsolatát, az előbbi recepcióját.

Pap Levente